

Kommunisterne under Hitler-Stalin-pakten: Et nødvendig paradigme-skifte?

Av Torgrim Titlestad

Terje Halvorsen presenterte i "Arbejderhistorie" nr 3 i år noe uenighet og noe han mente er misfortolkninger hos undertegnede vedr. Hitler-Stalin-paktens konsekvenser i forhold til NKP. Jeg vil uten forbehold berømme Halvorsen for at han bidrar til å problematisere dette "underforskede" felt i kommunismens historie, spesielt for Skandinavias vedkommende. Forholdene mellom de tre skandinaviske partier er ulike – det er også lederpersonlighetene, en sak jeg straks vil kommentere.

Nye kilder – nytt paradigme?

Det jeg savner hos Halvorsen og en del andre kommunisme-forskere, er at de ikke har forholdt seg klart til at en ny epoke er inntrefft i kommunismeforskningen etter åpningen av Moskva-arkivene i 1992. På den ene side kan ikke problemet lenger være å lete i Moskva om tidligere forskningsresultater var "riktige" eller "feilaktige". Primært bør forskningsresultater før 1992 vurderes ut fra den daværende kildesituasjonen og de daværende problemstillinger. For mitt eget vedkommende oppdaget jeg i 1992 straks ansatsen til nye paradigmer. Før 1992 forholdt jeg meg til SUKP-ledelsen som en homogen helhet i forhold til NKP, eventuelt supplert med innspill fra Stalins sikkerhetstjenester. Fra 1992 av oppdaget jeg at det under SUKP-ledelsens vinger etter 1945, fantes ulike riva-

liserende synspunkter vedr. forholdene i ulike kommunistpartier, f.eks. i SUKPs internasjonale avdeling. En annen faktor dukket også opp: Hverken NKP, SKP, DKP eller FKP ble sett på som autonome enheter, men delelementer av SUKPs helhetlige vurdering av Norden i europeisk/geopolitisk perspektiv. SUKP var tydeligvis klar over vekselvirkningen mellom ulike nasjonale forhold og partilederskap, samt dynamikken disse elementene skapte. Forutsetningen for SUKPs analytiske forståelse av de enkelte kommunistpartier var til stede, men under ideologisk "kontroll" og grensesetting. Det turde være en rimelig antagelse at dette forholdet også eksisterte i 1939-41.

Må et nytt paradigme knyttes tettere til *personen Stalin*?

Et annet paradigme synes jeg nå trer mer og mer fram, særlig etter publiseringen av "Kommunismens sortebog" i Paris i 1997 – som fremviser kommunismefenomenet i en global helhet: Man kan ikke lenger generelt tale om SUKP- og Komintern-ledelsen som selvstendige enheter når det gjelder utforming av politikk. Det har jeg selv tidligere gjort, men den tid er nå forbi.

Hvis man anlegger et komparativt perspektiv på kildene fra Moskva, sammenholdt med tidligere nasjonale, skriftlige og muntlige kilder – blir det tydelig at Josef Stalin personlig var premissleverandør for de ovennevnte organers *politiske* beslutninger. Dernest – i enda sterkere grad – var det Stalin som bestemte personalpolitikken på toppnivå i kommunistpartiene, dvs. hvilke *personer* som skulle være partiledere.

Årsakene til denne politikk er

at organisasjon var det viktigste instrumentet for Stalins ledelse av verdenskommunismen.

Egentlig blir SUKP (“Moskva”) og Komintern kun “dekkorganisasjoner” for hans politikkutøvelse. Utad tjente disse organisasjonene til å innbille kommunistene, inkludert deres fiender, at SUKP og Komintern var helt reelle beslutningstagere. Denne bevisste “innbildningslinje” er hva jeg kaller “Stalin’s Art of Deception” – en videreutvikling av en gammel *russisk tradisjon*, hvor demokrati og åpenhet manglet – og var oppfattet som en direkte trussel mot de russiske tsarer og deres regimer.

Jeg mener følgelig et essensielt moment i det nye paradigme må være: Stalin som den prinsipielle beslutningstager fra han sikret seg overmakten i SUKP inntil hans død i 1953. Han dirigerte KP-lederne selv om de ikke formelt var underlagt ham, jfr. de stenografiske referater som er offentliggjort vedr. den franske partileder Maurice Thorez – fra årene 1944 og -47.¹ Ser man f.eks. på de dokumenter som Halvorsen og jeg inntar en ulik holdning til fra 1940-41, kan man registrere at en av “beslutningstagerne” i Moskva er Dimitri Manuilskij, en av datidens nærmeste Stalin-medarbeidere. Det skulle innebære at beslutningene relaterte seg direkte til Stalin.² Kun Stalin hadde den totale oversikt og kunne utnytte tilsynelatende motsetninger mellom linjene til sine *egentlige* mål: sikring av Sovjetunionens og dermed hans egne interesser.

Nytt paradigme – nye spørsmål

Hvis man aksepterer denne analytiske tilnærming, vil man måtte stille noen nye spørsmål vedr.

de skandinaviske kommunistpartiers politikk under pakt-perioden 1939-41. Er det tilstrekkelig å basere seg kun på dokumenter vedr. SUKPs og Kominterns rolle i forhold til disse partier? Da jeg selv står for det nye syn, er svaret nei. Siden Halvorsen kun opererer med Kominterns dokumenter for 1940-41, mener jeg han går glipp av denne nye dimensjon – som gir oss følgende analytiske innfallsvinkel til perioden:

Kominterns offisielle politikk – lojalitet til “nøytralitetspakten”: ikke-motstand.

Kominterns uoffisielle politikk – forsiktig, “skjult” påbegynnelse av motstandsformer fra sommeren 1940.

Stalins hemmelige linje: ikke-motstand, tilpasning til okkupasjonen for å få “fordeler” for det “lokale” KP – dvs. for Stalins utenrikspolitikk.

Man bør drøfte de mulige motivene for pkt. 2 og 3. Her har vi ennå bare sannsynlige antagelser. Vedr. pkt. 2, mener jeg det delvis var en “garderingslinje” mot mulig tysk “irregularitet” i forhold til pakten og/eller en måte å dempe uro blant de kommunistere som hadde vanskelig for å fordøye avskaffelsen av den anti-fascistiske linjen fra før 1939. Vedr. pkt. 3 antar jeg det også her var tale om en dobbelhet. Først og fremst ikke å provosere den offisielle linje, men samtidig åpne for den tilpassingslinje som sikret NKP (Stalin) i Norge sterk innflytelse over ledelsen av fagorganisasjonen, strengt påvirket av LOs juridiske rådgiver, Viggo Hansteen. Dette viser Halvorsen at han er klar over i sin bok fra 1996.³ Det må her opplyses at

Hansteen samtidig var juridisk konsulent for sovjetlegasjonen i Oslo.⁴ Denne kjensgjerning antyder at det er mer av realiteter i hva gamle kommunister fortalte om at Hansteen hadde et nærmere forhold til NKP og Sovjetunionen enn hva nåtidens forskere tror. For Stalin var kontrollmuligheten med norsk fagbevegelse meget betydningsfull, særlig da Norge var grenseland til Sovjetunionen.

I og med at hverken Halvorsen eller undertegnede hittil har vært oppmerksomme på pkt. 3 – spørsmålet om Stalins sannsynlige hemmelige linje, har vi heller ikke søkt dokumenter i den retning. Jeg har noen fragmenter og sannsynligjørelser, men både Halvorsen og jeg, samt andre, må smøre oss med tålmodighet i håp om at vi i fremtiden skal kunne avklare dette forholdet mot *eventuelle* kilder fra Stalins arkiver eller sikkerhetstjenestenes arkiver.

Sovjetiske kilder til belysning av det nye paradigme

Jeg vil da gå over til peke på en åpenbar mangel i Halvorsens argumentasjon mot mitt synspunkt på NKP-linjen 1940-41 og spørsmålet om Peder Furubotns tidlige motstandskamp fra forsommeren som “provokasjon” mot Moskva. Halvorsen omtaler ikke det faktum at det fantes en sovjetisk handelslegasjon i Oslo, bl.a. med representanter for Stalins sikkerhetstjenester, bl.a. Nikolai Petrenko, en GRU-offiser som engasjerte nordmenn som spioner for Sovjetunionen og Stalin – ikke Komintern.⁵ Vi har også en skriftlig kilde fra Moskva (fra 1947) hvor Furubotn overfor ledelsen i SUKP sa at en representant ved legasjonen, V. Karjakin: “som representant for

SUKP(b) i Norge hadde drevet mange norske partikamerater til å kapitulere i den første del av okkupasjonen. Han kritiserte også meg og mine kamerater for å ha desertert ved la partiet gått under jorden i 1940”.⁶ Samtidig vet vi at da Furubotn “forsvant” den 16.8.1940 og politiet straks etterlyste ham, var det ikke lenge før en representant fra partiledelsen i Oslo gav ham “ordre” om å forlate illegaliteten og melde seg for tyskerne. Denne opplysning som jeg baserte på en muntlig kilde i en bok fra 1977,⁷ fikk sin bekreftelse i arkivene i Moskva, i et referat fra en meget tilspisset diskusjon på NKPs landsmøte i 1946. Furubotns folk kritiserte da paktpolitikken og partiledelsens påbud til Furubotn. Her skal man merke seg følgende meget interessante trekk (som Halvorsen, liksom vedr. forannevnte opplysninger) har kunnet lese i min bok fra 1997:

Partiledelsens medlem, Christian Hilt, innrømmet forholdet,⁸ men la ansvaret på (den i 1941 henrettede) Viggo Hansteen, juridisk konsulent for sovjetlegasjonen.

Aksel Larsen (DKP) angrep Furubotn-folkene for deres kritikk av partilinjens i 1940. Partilinjens hadde vært “absolutt korrekt”.⁹ Larsen gikk så langt som å si at kritikken mot feil i 1940 “drabbar de andra kommunistiska partierna inom Komintern i samma period”.¹⁰

En av de sovjetiske topplederne, Mihail Suslov, kritiserte i et notat fra 1947 at NKP-landsmøtet 1946 “i for liten grad talte om dagens politikk, og for det meste fokuserte på partiets feiltrinn i starten av okkupasjonen”.¹¹ Det må antas som høyst sannsynlig at dette dokumentet ikke bare ble lagt fram for Sta-

lin, men var laget *spesielt* for ham.

Ytterligere må det opplyses at minst to av NKPs mest fremtredende ledere hadde sine hustruer som lønnede medarbeidere på sovjetlegasjonen i Oslo. Det gjaldt den sentrale organisasjonssekretæren, Ottar Lie, og Johan Strand Johansen.¹² Strand Johansen talte russisk og begge hadde spilt en ledende rolle i NKP på 1930-tallet. Strand Johansen var en av de første “sovjetformede” NKP-ere fra det nyopprettede “Westen-universitetet” i Moskva i 1928.¹³ I tillegg må nevnes at Christian Hilt var – megetsigende – leder for foreningen “Sovjetunionens venner”,¹⁴ redaktør for avisen “Sovjetnytt”, lønnet kontraktør for SSSRs turistkontor, Inturist, i Oslo¹⁵ – og leder for NKPs kontrollkomité i 1940.¹⁶ Hilt også behersket russisk. Etter krigen ble han på nytt leder av den norsk-sovjetiske vennskapsforeningen, som en tid hadde et stort medlemstall.

Konsekvensen av de nye kilder

Min mening med disse detaljerte og skriftlig dokumenterte opplysninger, er å peke på at det i Oslo fantes et sovjetisk politisk sentrum hvor NKP-lederne kunne hente sine direkte direktiver fra “Moskva” eller Komintern, muntlig eller skriftlig – uten kommunikasjonsproblemer, den tyske okkupasjon til tross. Det er altså en myte at mulighetene for sovjetisk innflytelse på NKP-ledelsen opphørte ved den tyske okkupasjon 9.4.1940. Fremfor alt: Stalin kunne relativt uhindret fortsette å formidle sine personlige, hemmelige ordrer gjennom vanlige kanaler – inntil 22.6.1941. Når så Halvorsen mener å ha belegg for at NKP-le-

delsen i Oslo, på bakgrunn av Komintern-direktiver fra Moskva, opponerte mot “Moskva” ved ikke å utføre disse Komintern-direktivene om å begynne motstand, så mangler hans argumentasjon et sentralt element: Hvilke signaler/direktiver fra Stalin gav eventuelt folk som Karjakin eller andre representanter for Stalin i Oslo?

Det er i dag en form for dimensjonsglipp å tro at folk ved sovjetlegasjonen ikke påvirket NKP-ledelsen i denne saken, jfr. min dokumentasjon ovenfor. NKP-ledelsen ville aldri – etter mitt skjønn – våget å gå imot Komintern-ledelsens direktiv fra Moskva, med mindre det var klarert med nøkkelpersoner i den sovjetiske legasjonen. Hvis man foretrekker å neglisjere muntlige kilder, kommer man likevel ikke forbi at Furubotn i 1947 i Moskva angrep en av legasjonens “sekretærer” fra 1940 for å ha hindret NKP-ledelsen i å gjøre motstand. Man kommer heller ikke forbi at Furubotns kritikk av linjen i 1940-41 ble oppfattet som “politisk ukorrekt” av en fremtredende skandinavisk kommunistleder som Aksel Larsen. Han vil neppe angrepet kritikken fra Furubotn-folkene, om han ikke var sikker på sovjetisk støtte. Aksel Larsens advarsel var klar: Kritikken rammet ikke bare NKP-ledelsen fra 1940, men “den internasjonale bevegelsen”. Og hvem var dens sjef? Komintern, SUKP, Moskva – dvs. Josef Stalin. Vi kan regne det som ganske sikkert at Stalin var informert både om Furubotns ignorerer av ordren fra Oslo om å stoppe sin illegale virksomhet allerede i 1940 (Furubotn hadde bl.a. et møte med Karjakin i Bergen høsten 1944)¹⁷ og om hans “vanvittige” kritikk av paktpoli-

tikken 1945-46, publisert offentlig i NKPs meget utbredte hovedorgan "Friheten" og i dokumentamslingen "Vårt partis politikk under krigen".

Konklusjoner – og nye spørsmål

Så til Halvorsens påstand om at undertegnede har fulgt "den seiglivete tradisjon med å trylle bort den politiske motstand som kommunister ble bedt om å utføre av Komintern i paktperioden – her åpenbart for å kunne opprettholde sin hypotese om Furubotns særstilling på dette punkt". Det finnes ikke grunnlag for denne påstanden – den er derimot myteskapende. De ovenforstående dokumentreferanser skulle i seg selv vise Furubotns selvstendighet i 1940, uavhengig av hvilke hypoteser jeg måtte ha eller måtte ønske. Hans samtaler med Karjakin i Bergen under illegaliteten i 1940, viser desto mer at Furubotn har visst at han ikke bare handlet i strid med NKPs ledelse, men også med "SUKP"s instruksjoner – via Karjakin – som i 1940 beskyldte ham fra å ha desertert fra partilinjens ved å gå i illegalitet. Her en liten merknad til Halvorsens bruk av ordet illegal: Den meget viktige forskjell mellom Furubotn og alle andre kommunistledere i Norge 1940-41, samt andre norske politikere, var at Furubotns illegalitet besto i "underjordisk" virksomhet. Gestapo jaget ham konstant, mens lederne i Oslo levde "på normal måte".

Her kommer vi til mitt *metodiske* slutt punkt. Man kan ikke forstå Furubotns særstilling i 1940-41 uten å ha kjennskap til hans rolle som non-konform, detronisert kommunistleder i Moskva fra 1931 av. Min doktoravhand-

ling "I Stalins skygge" inneholder mer enn tilstrekkelig av *sovjetisk* kildemateriale til å bevise at Furubotn gjorde sterk motstand mot å la seg omforme etter de lydighetsprinsipper som Stalin fra 1931 av prøvde å banke inn i hodene på alle kommunister på ledernivå. Jeg skulle gjerne ha utdypet dette punktet, men avstår av plasshensyn.¹⁸

Jeg kunne også ønsket å ha gått inn på de muntlige kilder fra Oslo som har fortalt meg at visse ledende kommunister i Oslo sommeren 1940 hadde fått "beskjed" om at det kunne komme på tale med et midlertidig samarbeid med de norske nazister i Quislings parti, NS. Av mangel på skriftlig dokumentasjon vil jeg unnlate å koble disse informasjonene opp mot de problemene som Halvorsen og jeg diskuterte – underlig nok – i Danmark. Så er da problematikken ikke unik norsk. Skal tro om det finnes spor av de sistnevnte muntlige informasjonene vedr. DKP? Tiden er forlenget inne til at de som eventuelt vet, åpner sin munn, selv om de skulle være annen hånds kilder.

Noter

Jeg har i denne artikkel av primært plasshensyn ikke kunnet inngå i en debatt om det franske kommunistparti, hvor Halvorsen og jeg har ulike synspunkter. Dessuten tror jeg at en del av hans kritikk mot min fremleggelse av FKPs politikk 1940-41, besvares indirekte i min ovenstående artikkel. Jeg viser dessuten til nylig polemikk mellom Terje Halvorsen og Stéphane Courtois, hvor Courtois avviser Halvorsens fortolkninger av FKPs linje

1940-41 – i stor grad overensstemmende med mitt syn. Se S. Courtois, Herr Halvorsen er fanget av legenden, "Aftenposten": 6.10.1998, T. Halvorsen, Skuddsalven fra Courtois treffer ikke, "Aftenposten", 21.10.1998.

1. *Communisme*, nr 45-46, Paris 1996: 7-54.
2. "Norwegen. Auszüge", 1940, Norwegen (Schweden, Dänemark), RT-sKhIDNI, fond 495-18-1317 og 495-18-1322, dok. 215-16 og 17.
3. Terje Halvorsen, *Mellom Moskva og Berlin. Norges Kommunistiske Parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjet-Unionen og Tyskland 1939-1941*, Oslo 1996: 105.
4. Harald Berntsen, *To liv – én skjebne – Viggo Hansteen og Rolf Wickstrøm*, Oslo 1995: 262.
5. Bl.a. opplyst til undertegnede av Nikolai Danielsen, som arbeidet for GRU.
6. RTsKhIDNI, fond 17-128-1106, s. 92-93. Se også T. Titlestad, *I Stalins skygge*, Bergen/Stavanger 1997: 294.
7. T. Titlestad, *Stalin midt imot*, Oslo 1977: 103 og 181, viktige kildereferanser.
8. RTsKhIDNI, 17-128-168, s. 26, ref. G. Suvorov, sekr. v. SSSRs ambassade i Oslo, se T. Titlestad, op. cit. 1997: 499.
9. RTsKhIDNI, 17-128-162, s. 20, ref. v. G. Suvorov.
10. Ibid, 17-128-172, referat ved Rodney Öhman fra SKP, Stockholm. Hun var fra Bergen og kjente Furubotn godt.
11. Ibid, 17-128-168, se T. Titlestad, op. cit. 1998: 277.
12. H. Bertnsen, op. cit: 262.
13. Einhart Lorenz, *Det er ingen sak å få partiet lite – NKP 1923-1931*, Oslo 1983: 178 og 275, note 90.
14. Ibid: 291.
15. *Norge og Sovjetunionen – 1917-1955 – en utenrikspolitisk dokumentasjon*, Sven G. Holtsmark (Hovedredaktør), Oslo 1995, rapport fra SSSRs konsul i Oslo, N. D. Kuznetsovs brev til utenriksminister V. M. Molotov: 291

16. Ibid, dessuten også opplyst i tidl. NKP-formann Emil Løvliens arkiv i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo, Boks 20, "Diverse dok. før krigen (1936-40)", "Utvidet polbyråmøte 17.-28. januar 1940": 1.
17. RTsKhIDNI, fond 17-128-1106.
18. Jeg har nylig skrevet en artikkel om dette fenomenet, *The New European Man – Soviet Design – Towards a new Paradigm for communist Studies? The Norwegian and French case 1931-47*.
- Kan fåes på oppfordring til undertegnede.